

Ötekileştirilmiş Beden ya da Engelliler: Sosyolojik Bir Değerlendirme

Zhanargul PANGALİYEVA*
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN**

ÖZ

Bu çalışma, günümüzde ve bütün dünyada önemli konulardan biri olan engellilik meselesini ele alan teorik bir çalışmadır. Çalışmada engellilere yönelik tutumlar ve görüşler sosyolojik açıdan incelenir. Bu bağlamda bedenın ötekileştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi üzerine konuşulan sosyal teorisyenlerin düşünceleri ele alınmıştır. Teorik kavramlarla ilgili literatür taraması yapılarak gerçekleştirilen bu çalışma, engellilere yönelik olumsuz tutumların her zaman olduğunu öne sürmüş ve bu durumu yönetim, üretim ve tüketim konuları ile ilgili değerlendirmiştir.

Engelli, bedeninde belli bozuklukların olmasıyla ve bu bozukluklar sebebiyle toplumsal hayatta arka plana itilen birey olarak tanımlanmaktadır. Engellilik, her zaman insan bedeniyle ilişkili olarak yorumlandığından beden, yönetim ve üretim gibi konularla beraber, insanlığın bütün yaşam süreci boyunca tartışılan konuya dönüşmüştür. Ayrıca tarihe baktığımızda engelli kimseler hep ötekileştirilen, dışlanan, izole edilen, ölüme terk edilen bireyler olarak görünmektedir. Günümüzde ise engelli bireyler yasal olarak toplumun diğer üyeleriyle eşit haklara sahip olsa bile, engellilere yönelik olumsuz tutumlardan dolayı günlük yaşamda zorluklar çekmektedir. “Engelliler, hiçbir şey yapamayan, başkalarına bağımlı insanlar” gibi olumsuz görüşler nedeniyle engelli bireyler topluma aktif olarak katılamamakta ve yoksullukta yaşayan dezavantajlı grup içerisinde yer almaktadır. Engellilerin bu durumda yaşamasının sebebi de hasta bedenın ötekileştirilmesidir. Makalenin amacı da engelliliği bedenın ötekileştirilmesine dair tartışılan düşünceler üzerinden açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Beden, Engelli, Öteki, Ötekileştirme, Modernite, Postmodernizm, Tüketim.

Otherized Body or Disabled: A Sociological Assessment

ABSTRACT

This study is a theoretical study that deals with the issue of disability, which is one of the important issues today and all over the world. In the study, attitudes and views towards the disabled are examined from a sociological perspective. In this context, the thoughts of social theorists on the marginalization and reconstruction of the body are discussed.

A disabled person is defined as an individual who is pushed into the background in social life due to certain disorders in her body and because of these disorders. Since disability has always been interpreted in relation to the human body, it has become the subject of discussion throughout humanity's entire life cycle, along with issues such as body, management and production. In addition, when we look at history, people with disabilities are always seen as individuals who are marginalized, excluded, isolated and left to die. Due to negative opinions such as “the disabled, people who cannot do anything, dependent on others”, disabled individuals cannot actively participate in society and are included in the disadvantaged group living in poverty. The aim of the article is to explain disability in terms of the discussed ideas about the marginalization of the body.

Keywords: Body, Disabled, Other, Othering, Modernity, Postmodernism, Consumption.

1.Giriş

Çağımızda bilim ve teknolojinin gelişmesine, toplumun her alanında gerekli yasaların çıkarılmasına rağmen, hala topluma tam olarak katılamayan, her türlü zorluklarla yaşayan toplumsal gruplar bulunmaktadır. Bu toplumsal grupların bir tanesi de engellilerdir. Ulusal ve uluslararası düzeyde alınan önlemlere rağmen engellileri dışlama durumları hala bulunmaktadır ve bu durum engellilerin hayata aktif olarak katılamamalarının nedeni olmaktadır. Engelli bireyin dışlanmasının nedenlerinden biri bedenindeki fiziksel ve zihinsel bozuklukların olmasıdır.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, zhanarguloral@gmail.com

** Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, bgungormez@uludag.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 25.04.2023; Makalenin Kabul Tarihi: 28.07.2023

Citation/Atf: Pangaliyeva, Z., Güngörmez Akosman, B. (2023). Ötekileştirilmiş beden ya da engelliler: sosyolojik bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 225-241. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287410>

Her zaman yaşadığımız toplumda vücudumuzun “fiziksel” ya da “biçimsel” boyutları ile ilgili toplumsal bir gerçeklik bulunmaktadır. Bundan dolayı kişilerin taşıdıkları bedenler “güzel ya da çirkin”, “sağlıklı ya da hasta”, “iyi ya da kötü”, “zayıf ya da şişman”, “normal veya anormal” olarak etiketlenmektedir. Fakat bedene yönelik bu tür etiketlemelerin oluşmasında toplum ve iktidarın da rolü vardır. Ve bedene verilen bu notların neye veya kime göre verildiği, hangi kavramın doğru ya da yanlış olduğu hakkındaki tartışmalar insanlık tarihi boyunca devam etmektedir. Söz konusu olan engellilik, daima beden ile ilişkili olduğundan beden konusu ile beraber engellilik kavramının tarihi de ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Engellilik insanlık tarihi ile beraber yaşadığı için her dönemde ve her toplumda engelli bireylerle ilgili farklı tutumların olduğu da görülmektedir. Bunun nedeni toplumun kültürel, sosyal, ekonomik, siyasal yapılarının özelliklerine bağlıdır. Tarihe bakıldığında, bir toplumda engelliler kapatılarak ya da öldürülerek cezalandırılmışken, diğer toplumda engellilere merhamet gösterilmiştir. Çoğunlukla engellilere yönelik insafsız davranışlar Batı toplumundaki Hristiyan dininin varsayımlarıyla ve modernitenin getirdiği akıl ve ilerleme, üretim, emek ve sınıf, modern insan, ırkçılık gibi kavramlarla ilgilidir.

Fiziksel kusur nedeniyle üretime katılmayanlar veya üretime az katkıda bulunanlar yönetim tarafından her zaman ötekileştirilerek dışlanmışlar. Bu durumu (Seyyar, 2006) çalışmasında: “ilk dönemde engelliler, günahları için Tanrı tarafından cezalandırılan, lanetlenmiş kişiler olarak sayıldı; bu yüzden de onlardan utanç duyulur ve onlar yük olarak görülür; bu nedenlerden dolayı hor görülüp, ezildiler ve toplumdaki dışlandılar” diye özetlemektedir. Çalışmasının yine bir paragrafında Seyyar, orta çağda fiziksel yönden çirkin görünen, deli hareketleriyle “cadı” olarak tanımlanan engellilerin kilise ve pazar yerlerinde canlı canlı yakılmış olduğunu ve cadı mahkemeleri olarak tarihte ünlü olan engizisyon mahkemelerinde binlerce engelli suçsuz yere cezalandırılıp, hayatını kaybetmiş olduğunu da söylemektedir (Seyyar, 2006). Engellilerle ilgili ön yargıların hatta ırkçı tutumu ile ilgili şiddetin artması ise modern zamana aittir. Modern devlet bürokratik yapısıyla kendi iktidar yöntemleri ile modern insan ve toplum yaşamını akıl ve bilim tarafından dizayn ederek yönetmiştir. Modern dönemde “akla uygun davranmak, normlara uymak” anlamına gelmektedir. Modern insan, çalışan yani üreten, sağlıklı, akılcı, ilerlemeye tabi tutulan ve itaatkâr bireydir ve bunun dışında kalanlar ise ötekidir. Tüm bu özellikleri dikkate aldığımızda modern insan ya da akıl tamamen erkek, beyaz ve Batılı olarak karşımıza çıkar. Ötekiler ise Doğulu, siyah, kadın, eşcinsel ya da tüm azınlıklar ve alt kültür mensuplarıdır. Böylece modernite akıl dışı olanı, toplumun düzeni ile normlara uymayanları engelliler de dahil değersizleştirir ve toplumdaki izole eder. Çünkü onlar toplum için uygun hale getirilmeli ya da tamamen toplumdaki uzaklaştırılmalıdır (Şimşek, 2014). Tarihe baktığımızda yönetim tarafından hastalar, engelliler, kadınlar, etnik ve ırksal azınlıklar gibi grupların öteki olarak adlandırıldığı ve bazı haklardan mahrum bırakıldığı veya dışlandıkları fark edilmektedir. Bu anlamda hasta beden ile yönetim ilişkisi ilk olarak Platon’un çalışmalarında ele alınmaktadır. Burada beden konusu, Antik Yunan düşünürlerinin konuştuğu devlet yönetimi ile düzeni, gelişim ve yaşam, savaş ve asker gibi temel kavramlarla ilgili ele alınmaktadır. Beden sağlıklı bir nesil getirme bakımından önem kazanarak, üreme konusunda cinsel ve pedagojik eğitimin, iyi bir savaşçı yetiştirebilmek açısından askeri eğitimin bir parçası haline getirilmektedir. Bununla birlikte çalışma hayatında sağlıklı bir bedene sahip olma veya hasta kişinin alacağı sağlık yardımlarının ölçüsü de beden varlığına bağlı anlatılmıştır (Ketenci & Topuz, 2014).

Modern dönemde ise iktidarın ötekileştirdikleri bu gruplar sadece dışlananlar değil, aynı zamanda çeşitli deneyimlere, zorluklara tabi tutulanlardır. Modern iktidar tarafından ötekinin bedenine ilişkin yapılan çeşitli uygulamalar, deneyimler hakkındaki görüşler moderniteyi eleştiren postmodern düşünürleri M. Foucault, Z. Bauman, P. Bourdieu ve J. Baudrillard gibi sosyologlara aittir. Bu yazarların çalışmalarındaki öteki ile ilgili anlatılan düşünceleri engelliler için de kullanabiliriz. Çünkü engellilere yönelik olumsuz tutumların ve engellilerin ezilen dezavantajlı grup olarak algılanmasının nedenini tartışmak için beden ve ötekileştirme konuları üzerine değerlendirme yapmalıyız. Dolayısıyla engelliliği, ötekileştirilen beden olarak anlatmaya çalışan bu makalede, kapsamlı bir teori çalışması yapılarak, öteki beden üzerine konuşan sosyal teorisyenlerin içinden en önemli görüşler ele alınmaya çalışılmıştır.

2. Platon: Sağlıklı ve Hasta Beden

Beden konusunun insan tarihinin en eski ve en tartışmalı kavramlarından biri olduğu, felsefe düşünce tarihinde bu konuyla ilgili daima felsefi ikiliklerin betimlenmesiyle açıklanabilir. Bazen ruh-beden, bazen de

zihin(akıl)-beden ayrımı üzerinde çok farklı şekilde tartışmalar sürdürülmüştür ve bedene ilişkin bu tartışmalar Antik Yunan filozoflarına kadar uzanmaktadır. Sokrates, Platon, Aristo ile başlayan ruh-beden düalist tartışmalarında hocası Sokrates'in görüşlerine dayanarak Platon da ruhun sonsuzluğunu öne sürer ve ruhu gerçek bilgiye ulaşmanın temeli olarak ele alır. Fakat bedeninin de önemi hakkındaki felsefi düşüncelerin örneklerini Platon'un eserlerinden görebiliriz.

Platon'un ideal devlet anlayışını ortaya koyan çalışmalarında hastaların yaşamı, hekimlerin tedavi uygulamaları hakkındaki görüşleri yansımaktadır. Ona göre sağlıklı bir beden yetiştirmek için beden eğitimi yapılmalı ve iyileşmeyecek olan hasta beden ise kendi haline bırakılması gerekiyor. Hekimin görevi ancak iyileşebilecek olan hastaları tedavi etmektir. Sokrates kronik hastalıklara sahip olan bedene uzun tedavilerin yapılmasına karşı durur. Tüm bu durumu şöyle ifade eder: "iyileşirse ne ala, yok bedeni hastalığa karşı koyamaz da ölürse, kurtulmuş olur derdinden" (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Devlet'in başka bir pasajında bu görüşlerini tanrısal esaslara bağlayarak şunları söyler:

"İşte Asklepios bu gerçeği biliyordu. Onun için de hekimliği yalnız bedenleri doğuştan sağlam olup da geçici bir hastalığa tutulmuş insanlar için kullandı. Bu hastaları ilaçla, bıçakla iyi ederken, onları gündelik işlerinden, yaşayışlarından ayırmıyordu... kötü bir hayatı uzatmaya uğraşmazdı. Böylelerinin kendilerine benzeyecek çocuklar yapmalarını doğru bulmazdı. Tabiatın verdiği ömrü yaşamaya gücü yetmeyen adamı, iyileştirmenin ne o adama ne de topluma fayda vermeyeceğine inanıyordu." (Platon, MÖ 340 civarı/2003).

Eserin diğer bir sayfasında "hekimler ve yargıçlar... Bunlar yurttaşlar arasında, bedenleri ve içleri doğuştan iyi olanlara bakacak, iyi olmayanlara gelince, bedenleri bozuk olanları hekimler bırakacak ölsün" diye yazılmıştır (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Bu pasajlar Platon zamanında da sadece sağlıklı bireylerin devlet için önemli olduğunu ve hastaların ölüme terk edildiği durumu açıklamaktadır.

"Yasalar" eserinde ise akıl hastalarının toplumdan uzak tutulması gerektiğine ve bu kurala uymayanlara para cezası uygulanmasına da değinilmektedir (Platon, MÖ 340 civarı/2007). Yasa koyucularla belirlenen hastalıkların üreme yoluyla aktarılmaması ve tedavi edilemeyecek olanların kendi başlarına bırakılması yükümü, onların toplumsal dışlanmalarına neden olmuştur.

Platon çalışmalarında devlet için hizmet edecek olan sağlıklı bedenin gelişimi için, ruhsal ve bedensel eğitim hakkında da konuşmaktadır. Bu eğitimler: "beden için idman, ruh için müzik" olmaktadır (Platon, MÖ 340 civarı/2003). Bedensel eğitim, dans ve güreş içeren jimnastik yoluyla gerçekleştirilir. Dans, esneklik sağlamak ve müziğin ritmine göre serbest hareketler yapabilmek için ve güreş, bedensel çeviklik, güç ve sağlık kazanmak için yapılmalıdır. Çocuklar askerlik çağına kadar yapılan gösterilere silah donanıp, at üstünde katılmaları gerekmektedir. Platon'a göre beden eğitimi sadece birey için değil, devletin istikrarı, düzeni ve gelişmesi için de önemlidir. Askeri bakımdan beden eğitiminde bu yüzden güreşe çok önem verilir. Çünkü güreş, beden hareketleri içinde dövüğe yakın olanıdır. Dolayısıyla savaşta dövüşmek için güreşi öğrenmelidir (Platon, MÖ 340 civarı/2007). Platon'un tüm bu düşünceleri, Antik dönemdeki devlet yönetiminin beden üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum devlet için sağlıklı insanın önemini ve engellilere yönelik yönetimin tutumunu net bir şekilde açıklamaktadır. Platon'un eserlerini değerlendirerek engellilere yönelik olumsuz tutumların ve engellilerin toplumdan uzaklaştırılmasının Antik dönemde başladığını söyleyebiliriz. Ancak o zamanlarda yönetim tarafından kullanılan bedene ilişkin bu bakış açısı çağımızın devlet yöneticileri için de yabancı değildir. Günümüzde bedenin iktidar tarafından disipline edilmesi, her koşula karşı bakıma alınması, sadece bu geleneğin güncellenmiş, değiştirilmiş görünümüdür. Çünkü genel perspektiften değerlendirildiğinde her toplumda kendilerine özgün beden politikalarının uygulandığını görmekteyiz. Her gün bedene ilişkin "sağlıklı beden", "ideal beden", "sosyal beden" anlamında bireylerin beslenmeleri, diyet ve spor yapmaları, kilo vermeleri, kaç çocuk doğurmaları, cinsel kimlik tercihinin yapılması, vb. gibi önerilerde yeniden sınırlar çizilmektedir. Tam da bu nedenle çağdaş yönetim sistemindeki bedene yapılan deneyimler dikkatimizi çekmektedir.

3. Michel Foucault'da Beden ve İktidar İlişkisi

"Öteki"lik bağlamındaki beden-iktidar ilişkisinin ilk çarpıcı tespitini yapan Foucault, tüm çalışmalarında modernitenin bireyler üzerindeki etkisini, özellikle yeni gücün dezavantajlı gruplara yaptığı tahakkümünü açıklamaktadır. Foucault'ya göre modernite, toplumu normal ve anormal, biz ve öteki olarak ayıran yeni

iktidar formunu inşa etmiştir ve bu iktidarın ötekinin bedenine yaptığı uygulamaları onun “bio-politika” deyiminde söz edilmiştir. Yazarın tüm yazılarında iktidar ön plandadır ve yazarın kendisi de “iktidarın her yerde olduğunu” söylemektedir. Ve toplumsal yaşamın her alanındaki iktidar her zaman bedene müdahale etmiştir. Bu sebeple beden, daima kendisine işkence, şiddet uygulanan, gözetim altına alınan, kontrol edilen, çeşitli deneyler yapılan olarak belirlenmektedir. Foucault, modern devletin iktidarı konusunda eleştiriler yapan sosyologlardan birisi olarak, modern zamanda sadece ürünlerin değil, insanların da üretildiğini söylemekte ve bunun devlet gücünün modern biçimleri tarafından beden üzerinde yapıldığını anlatmaktadır. Bu tür eylemlerin örnekleri, onun tüm eserlerinde açıkça gösterilmiştir. Çalışmalarında iktidar analizi yapan Foucault, insan bedeni üzerinde baskı uygulayan iki güçten bahseder: disiplin gücü ve biyolojik güç. Disiplin gücünün her şeyin memurların gözetim altında olmasını sağlayan hiyerarşik gözlem; kimin veya neyin normal olduğunu ya da normal olmadığını ve normların dışına çıkanları cezalandırma gücüne sahip normalliğin belirlenmesi ve normlara göre hüküm vermek için test etmek ve gözlemek gibi işlevi vardır (Foucault, 1975/1992). Disipline edici iktidar, fiziksel cezalar vermekte kalmayıp onları sürekli kontrol altında tutmaya çalışırken, biyolojik güç, doğum-ölüm oranı, hastalık, diyet, beslenme üzerinden bir tür nüfus planlaması yapmaktadır. Bu bilimsel araştırmalara olanak tanır ve bilim normalliğin standartlarını belirler. Bu durumda bilim, iktidarın denetim mekanizmalarından birisi olarak karşımıza çıkar. Aslında Foucault’ya göre bilgi iktidarın bir türüdür ve normları belirleme aracıdır. Foucault’nun buradaki temel argümanı modern devlet otoritesinin fiziksel dayatmaktan psikolojik etkilemeye doğru değiştiğini söylemesidir. Foucault’ya göre geçmişteki iktidarlara ölüm ve yaşatma politikası ile gücü elinde tutmaya çalışmışsa, modern iktidar ise nüfusu sürekli gözetleme, kontrol altında tutma yolunu seçmiştir.

Kendi çalışmalarında Foucault, bedenleri iyileştirme adına kurulan ya da onları sürekli gözetlemede iktidar için önemli rol alan hapishane, hastane, okullar gibi modern kurumların ortaya çıkışını da incelemiştir. Ona göre tüm bu kurumlar, devletin kontrol altına alma, disipline etme ve normalleştirme sistemine dahil olan disiplin edici gücün mekanizmalarıdır. Böyle bir denetim, gözlem modern kurumlarda insanları yönetmenin en iyi enstrümanı olmuş ve gözlem tek biçimliliği oluşturmuştur. İnsanlar cezalandırılmaktan korktuğu için aynı şekilde hareket ederler. Foucault, buna dinamik normalleştirme der ve bunun demokratik olmadığını ileri sürer. Çünkü bu özgür irade ve özgür düşünceyi yok edecektir. Bu modern dönemin temel ilkelerine uygundur. Modern dönem kontrol odaklıdır ve bu dönemdeki bütün kurumlar insanları tüm yaşamı boyunca kontrol edecek mantıkla inşa edilmiştir. Foucault bu döneme, sosyal ortopedi çağı diyor. Çünkü yazar önceden bildiğimiz saf suçlu toplumların aksine, disiplin toplumu olarak tanımlanan belirli bir iktidar biçiminden, bir toplum türünden bahsediyor. İktidar, bu hedefine ulaşmak için her türlü cezalandırma, denetim gibi, yani normalleştirici ve disipline edici yöntemleri de geliştirerek, insanları normal ve anormal beden olarak ikiye ayırmaktadır (Foucault, 1975/1992).

Foucault (1961/2006) çalışmasında, aslında “normal” insanı sosyal ile hukuk sisteminin öznesi, kurallara uyan birey olarak açıklar ve bu kavramın insanlar tarafından yaratıldığını, anormal ise, toplumun kültürel normlarını reddettiği için kapatılmasına karar verildiğinden deli olarak tanımlanmakta olduğunu söylüyor. Fiilen normal ve anormal kavramlarının net bir tanımlanması yoktur. Foucault’nun anlatımıyla hukuk ve tıp, bu konular üzerindeki tartışmalarda genellikle ortak bir karar vermektedir. Açıkçası hukuk ve tıp, normal ya da anormal bedenlerin standartlarını kendileri belirlemektedir ve bu kararlarında birbirini desteklemektedir. Böylece hukuk, devlet ve psikiyatri bedenleri suçlu, deli veya anormal olarak tanımlayarak onların kapatılmasına karar çıkartmaktadır (Bingöl, 2019). Aslında burada modern iktidar tarafından uygulanan “deli” kavramının akıl bozukluğu olan bir hasta insana kullanılan açıklamadan ziyade modernite düzenine aykırı tüm insanları tanımlamak için uygulanan söylem olduğunu da belirtmek gerekir. Modernite döneminde akıl bozukluğu olan hastalarla toplumsal normlardan sapmış suçlular, sapıklar, dilenciler ve serseriler, zührevi hastalar, eşcinseller, çapkınlar, büyücüler, saygısız ve sadakatsiz kocalar, düşmüş kadınlar, ahlaksızlar ve meczuplar bir tutularak, hepsi deli olarak algılanmıştır ve ortaya ahlak meselesi konulmaktadır. 18. yüzyılın sonuna kadar deliliğin ve aptallaşmanın tam ayrıntılı bir ayrımı yapılmamaktadır. Bundan dolayı uzun zamandır medeni haklarında mağlup olan insanlar deli olarak kabul edilmiştir. Bütün bu tiplerin deli olarak tanımlanmasından kurumlardaki delilerin sayısı giderek artmıştır (Foucault, 1961/2006). Bu deneyi Foucault “çılgınlık” kelimesiyle simgelemektedir. “Çılgınlık” teknik bir hukuk ve tıp terimidir, fakat kapatmaya ilişkin dar bir anlamda tüm düzensizliği kapsayan şiddeti ima

etmektedir. Yani tıbbi bilgiler, delilik fikrini ancak 18. yüzyılın sonunda formüle edebilmektedir. Bu zamana kadar, akıl hastalığına dair teorik bir değerlendirme yoktu. Sadece 19. yüzyılda delilik, zihinsel bir bozukluk olarak görülmeye ve deliler yavaş yavaş hasta insanlara dönüşmeye başlamıştır. Fakat akıl hastalarının tedaviyi de çoğunlukla kapatma evlerinde devam ederek, ıslaha yönelik olmuştur. Tedavi görmeleri için hastaneye gönderilmek yerine deliler, burada ikamete mahkûm edilerek, her türlü “cezalandırma”, “denetleme” teknikleriyle karşılaşmışlardır. Bu nedenle hastane ile hapisanenin çoğu zaman birbirlerine karışmasına şaşırılmamalıdır. Foucault, bu fikirleriyle 19. yüzyılda bir kişi, bireysellik, normal ve anormal bir birey, kurallara uyan ve kuralların dışına çıkan bir birey hakkında belirli bir bilginin nasıl oluşabileceğini, özellikle sosyal kontrol ve gözetim uygulamaları tarafından nasıl üretildiğini göstermek istemiştir. Bedenin normal ve anormal tanımlaması, Foucault’nun normalleştirme kavramına bağlı olarak nitelendirilmektedir. İktidarın sınıflandırma uygulamasına uymayan bedenler “anormaller” olarak adlandırılmaktadır. 1974-1975 yıllarında Collège de France’da veren derslerinde Foucault bu konular üzerine tartışmaktadır. “Anormal” derslerinde hukuk ve tıp iktidarlarının dışında yeni bir terimden, otoriteden söz ediyor ve onu “normalleştirme gücü” diye adlandırıyordu. Normalleştirme kendi gücünü, hukuk alanıyla tıp biliminin birliğini kullanarak bedenleri kontrol etmektedir ve bunun en somut örneği olarak eşcinsel ilişkileri yasaklayarak onları “anormaller” olarak gösterir ve bu durumun önemli teorik ve politik sorun olduğunu belirtir. Hukuk ve tıp alanlarının birliğinden oluşan adli makamın nesnesi normal ve anormal bedenlerdir. Adli makam, “anormal” kategorisine atıfta bulunarak, bunu normallikten bir geçiş olarak görür (Foucault, 1999/2005).

19. yüzyılın sonunda Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde şekillenen “anormal” figürü, Foucault’ya göre, bazı özelliklerini bir deli figürsünden miras almış olsa da bu ona benzemiyor. Bu figür, bilim ve hukukun, tıbbin ve cezalandırma mekanizmalarının kesiştiği noktada ortaya çıkan sosyal bir olguyu temsil etmektedir. “Anormal” toplum tarafından reddedilir fakat yasaların kapsamına girmez; potansiyel bir tehdit unsurdur ama infaza tabi değildir, ancak aktif düzeltici eylemden geçer, karmaşık bir düzeltici uygulamalar sistemine dahil edilir. Aslında “anormal”, 19. yüzyılda Avrupa’da şekillenen yeni bir yönetim sanatının ürünüdür. Foucault bu sanata “iktidar bilgisi” adını verir ve onun özellikle bireyin psikolojisinin ve davranışının özelliklerini incelemeyi amaçladığını, yanı sıra bireyin tüm bedensel ve ruhsal tezahürlerini gözlemleyen kontrol mekanizmalarını kapsayıcı olduğundan söz eder.

“Anormal” dersinde Foucault, bir yandan psikiyatrinin gelişimini, diğer yandan ise anormallerin oluşumunu, cinselliğin tarihini incelemektedir. Foucault’nun yaptığı tarihsel analize göre, 19. yüzyılın anormali, bugünkü haliyle psikiyatride normalleşmenin temelini atan anormallik sorunudur (Foucault, 1999/2005). Foucault’nun dediği gibi yasadışı sorunu ve anormal sorunu ya da suçlu sorunu ve patolojik sorunu artık birbiriyle bağlantılıdır. Bu anormal olarak değerlendirilen eşcinsellik ve delilik durumunun, suç durumu gibi kapatılıp cezalandırılacaktır anlamına gelmektedir. Delilerin anormal olarak tanımlanması ve hastane, hayır evi bazen suçlularla beraber hapisane gibi kurumlara kapatılarak toplumdan izole edilmesi geçmiş yüzyıllarda da bulunmuştur ve bu pratik Orta Çağ’da cüzzamlıların toplumdan dışlanması durumundan alınmıştır. Foucault, bu uygulamaları şimdi tek kelimeyle, dışlama, “marjinalleştirme” diyeceğimizi söylüyor. Ona göre iktidarın delileri, hastaları ve suçluları, anormalleri, çocukları ve yoksulları etkileme yöntemi hala bu biçimdedir. Genel olarak, onları etkileyen gücün mekanizmaları, dışlama, diskalifiye, sınır dışı etme veya reddetme, yoksun bırakma, tanınmamadır. Foucault, cüzzamlıları dışlama modeli olan bu uygulamanın tarihsel faaliyetinin zamanı geçmiş olsa da toplumumuzda yankılanmaya devam ettiğini düşünüyor (Foucault, 1999/2005). Foucault bu düşüncesiyle modern iktidarın da kendi fikrinden farklı olan bireyleri(bedenleri) sınıflandırarak normalleştirilmesi gerekir görüşüyle, güç altına almayı devam ettiğini söylemektedir. Yani iktidarın oluşturduğu sınıflandırmaya uymayan bireyler, anormaller: hasta, deli, engelli, suçlu, eşcinseller, vb. ve onların normalleştirilmesi için devlet onları yutma yoluna gidiyor. Foucault, iktidarın bu işlemlerine “Büyük Kapatma” demektedir ve tüm bu insanların toplumun düzeni için tehlikeli sayılarak bir araya kapatıldığı dönemden söz etmektedir. Bu kapatma işinin siyasal, dinsel, ekonomik, ahlaki anlamları vardı. Kısacası bu durumun özelliği toplumsal düzeni sağlamak amacıyla iktidar ilişkilerine zarar verecek olanları toplumdan uzaklaştırarak, kapalı yerlerde kontrol altında tutmaktır. Yani disiplin edici kurumlara kapatılmadaki iktidarın amacı bedenlerin uysallaştırılmasıydı. Foucault’nun bu konudaki iddiası, iktidarın beden üzerinden özneye ulaşmak istemesidir. Yani

normalleştirme, iyileştirme adına kapatılarak cezalandırılan şey beden olarak görünse bile, asıl amaç bireyin değiştirilmesidir. Devlet, “normal” bedenlerden farklı olanları, farklı düşüncelere sahip bedenleri kontrol altına alarak onların ruhunu, bilincini değiştirmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, mevcut iktidar sistemi çerçevesinde, herhangi bir sosyal ve eğitim kurumu: örneğin, aile, okul, ordu, çalışma yeri, akıl hastanesi, hapisane, bir kişinin davranışını değerlendirir ve belirli bir “norm” ile uyumlu hale getirmeye, yani bireyleri standartlaştırmaya çalışırlar.

Foucault'nun belirttiği gibi, disipline edici iktidar, devlet yöneticilerinin beden üzerinde çeşitli düzenlemeleri zorunlu kılmasına yol açmıştır. Bu yöndeki en meşhur, ünlü eylemlere politik liderler Hitler'in, Mussolini'nin ve Stalin'in düzenlemeleri örnek olabilir. Söz edilen liderlerin yönetimindeki iktidar ve beden ilişkisinin örnekleri Burlachuk'un çalışmasına dayanarak tartışılabilir. Burlachuk (2006) çalışmasında, tamamen devletin çıkarlarına tabi olarak oluşturulan disiplinli, fiziksel bir beden hakkındaki iktidarı Üçüncü Reich'in eğitim politikasında Führer'in: “Ulus-devlet tarafından yürütülen tüm eğitim, kafaları kırmayı değil, öncelikle sağlıklı bir vücut oluşturmayı amaçlamalıdır” diyen sözlerine dayanarak açıklamaktadır. Böylece Nazizm disiplinli-sağlıklı bir vücudun oluşumu için jimnastiğin en uygun spor olduğunu savunmaktadır.

Çalışmada İtalya'daki “faşist yaşam tarzının” ana özellikleri “hızlılık, kararlılık, dinamizm” olduğundan da söz edilmektedir. Bu yüzden hükümetin kararıyla, tüm İtalyanlar, yaş, sosyal statü ve cinsiyetten bağımsız olarak, cumartesi günleri askeri spor ve siyasi eğitim yapmak zorunda olmuştur. Mussolini'nin kendisi, Napoli Körfezi'nde yüzme, engelli koşu ve at yarışları düzenleyerek, yurttaşları için bir örnek olmuştur. Bu dönemde İtalya'da toplu jimnastik ya da tek bir ritimdeki hareket egzersizleri günlük ve moda haline gelmiştir. Çünkü, faşistlere göre bu bir kolektivizm duygusunun gelişmesine katkıda bulunuyordu. Hatta Mussolini, tüm parti toplantılarına beden eğitimi derslerinin eşlik etmesini ve hiyerarşilerin spor standartlarını geçmesini istemiştir (Burlachuk, 2006).

Milliyetçi spor örgütleri açısından doğan Nazizm'in aksine, ütopyik projelendirme fikirlerinden aşırı derecede etkilenen Sovyet hükümeti, başlangıçta bir kişinin fiziksel yönüne hiç dikkat etmemiştir. Sovyet hükümetinin tüm radikal kültür politikasının amacı, yeni tutumlar, değerler ve davranış normları oluşturmaktır. Siyasi kontrolün amacı, her şeyden önce bir kişinin iç dünyası olmuştur. Bu nedenle, yetkililer tarafından önerilen kültürel proje, bir insanı ve toplumu reform etmenin asıl amacı bilinç ve davranış olduğu gerçeğinden hareket etmiştir. Kitleyi etkilemenin yolu fiziksel değil, ancak zihinsel özelliklere başvurmak olmuştur. Sosyal kontrolün nesnesi olarak bedensel özelliklerin ele alınması, hükümetin ekonomik kalkınma ve ülkenin savunma kapasitesi sorunuyla karşı karşıya kaldıktan sonra başlamıştır. Sovyet gücü, siyasi etkisinin nesnesi olarak insan bedeni keşfettikten sonra insan davranışının bilinçli tarafıyla ilişkili kendi varlığını yeniden düşünmeye başlamıştır. Bilince başvurmadan kitleyi etkilemenin mümkün olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı beden, irade ve ruh üçlüsü ifadesinde, beden ve irade aracılığıyla ruhun da oluşturulabileceği fikrini meydana getirmiştir (Burlachuk, 2006). Örnek olarak alınan bu düzenlemelerde engellilere yer yoktur. Çünkü bu eylemler hep sağlıklı, disiplinli beden geliştirmekten söz etmektedir. Aksine ruh ve bedeni nasıl etkileyebilecekleri üzerine düşünülen denemeleri hayata getirmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki engellilerin durumu hakkındaki araştırmalarda engellilerin toplumdan uzaklaştırıldıkları, uzmanlaşmış kurumlarda kapalı tutuldukları konuşulmaktadır. Korostelevaya'nın çalışmasına göre Sovyetler Birliğinde kabul edilen engelliliğin tıbbi modeli, daha çok uzmanlaşmış özel eğitim kurumlarını, uzmanlaşmış işletmeleri ve sanatoryumları meydana getirmiştir ve engelliler bu kurumlarda toplumdan izole edilerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir (Korostelevaya, 2012). 2014 yılında yayınlanan UNISEF'in araştırmasında ise Sovyetler döneminde engelliler tedavi edilebilir, “norm”dan sapma olarak değerlendirildiği ve resmi istatistiklerden gizlenmiş olduğu yazılmıştır. Çalışmada “SSCB'de engelli yok!” gibi ifadelerin bazen kullanıldığı da bahsedilmiştir (UNISEF, 2014). Aslında, eski Sovyetler Birliği'nin böyle bir görüşü, Birlik topraklarında fiziksel ve zihinsel-ruhsal sağlık bozukluğu olan insanların damgalanmaya maruz bırakıldığından toplum için “görünmez”, önemsiz bir hale gelmesinin örneğidir. Fakat günümüzde bile toplum engellileri görmezden gelir, onların isteklerini kabul etmezler ya da zihinsel-ruhsal engelliler çevre için “tehdit oluşturabilir” diyen kararlar da verebilir. Bu nedenlerden dolayı engelliler okul ve iş hayatlarında zorluklar yaşamaktadır. Engelli çocuklar eğitime başvurduklarında yetkililer bazen engellilerin çevreye tehdit oluşturmasından korktukları için ya da okuldaki diğer çocukların

engelli çocuklardan çekindikleri yüzünden ya da okullarda uzman personellerin olmamasından engelli çocukların özel eğitim kurumlarında ya da evde eğitim görmesine karar vermektedir. Yani engelli çocuklar uzmanların kontrolü altında uzmanlaşmış özel eğitim ve sağlık kurumlarında eğitim görmelidir. Bu tam da Foucault'nun anlattığı durumdur. Engelli çocukların özel okullara gönderilmesi eğitim sistemindeki ayrımcılık ve dışlama durumunu göstermektedir. Tabii ki engellilerin eğitim görmesindeki özel eğitim ile kaynaştırmalı eğitimin yararları hakkındaki tartışmalar da farklı şekildedir. Ancak özel eğitim engellilerin topluma yabancılaşmasını getirecek, sadece kendi aralarında ilişki kurduğu için bu çocuklar topluma açılmakta utangaç hale gelirler, dünya görüşleri de dar olabilir. Sonrasında bu çocuklar topluma kaynaşmakta, sosyalleşmede, normal insanlar arasında kendisini ifade etmekte sıkıntılar yaşayabilir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Foucault, bedenin içinde yaşadığı toplum ve toplumda egemen olan fikirler ve görüşler tarafından yaratıldığını ve bireyin toplumdaki konumunun belirlenmesinde iktidar ilişkilerinin en etkili şey olduğunu savunur. Ona göre modern iktidar, bedenleri spor ve diyet yapmaya, çalışmaya ve törenlere katılmaya zorlar. Normal bedenin dışında olan hastalar, deliler, suçlular ve eşcinseller toplum için tehlikeli sayıldığından toplumdaki uzaklaştırılıp, özel kurumlarda terbiye edilir, azap çektirilir. Toplumdaki normlara uymayan bu grup, “anormaller” olarak damgalanır. Fakat toplumdaki normları oluşturan da “anormalin” kim olduğuna karar veren de “normallerin” kendileridir. Foucault'nun tüm çalışmalarını değerlendirdiğimizde ele alınan konuların bir ucunun engelliler için de geçerli olduğu görülmektedir. Çünkü modern toplumda etiketlenmeye, dışlanmaya maruz kalan, rehabilite edilmesi gereken engellilerin klinikler, tımarhaneler, özel okullar, bakım evleri gibi kurumlarda yaşadıkları bir gerçektir. Bazen engelliler de normalleştirilmek için bu mekanlarda her türlü deneyimlere tabi tutulmuştur. Böylece bu kurumlar engellileri kontrol altında tutarak, toplumdaki soyutlamışlardır. Engellilerin yetenekleri, hakları, özgürlükleri, duyguları ve düşünceleri hiç hesaba katılmamıştır. Engelliler bu dönemde doktorlar için düzeltilebilecek, denetilebilecek sadece bir bedeni ifade etmişlerdir. Şu anda bile engellileri insan olarak görmeyen ve onların yaşamı ile sorunlarının toplum için önemli olmadığını düşünenler vardır. Dolayısıyla bu düşünceler engellileri dışlamaktadır. Toplum tarafından dışlanan bazı engelliler içedönük sakin bir hayat yaşamaya veya özel eğitim okullarında eğitim görmeye, ailesi reddettikten sonra bakım ve huzur evlerinde yaşamaya mecbur kalmaktadır.

4. Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Beden Meselesi

Beden sosyolojisi alanında Bourdieu'nun beden üzerine analizi, kültür ve iktidar odaklı yaklaşımların sentezini ifade eder. Onun teorisi sınıf eşitsizliklerini ve sınıf temelli tahakkümü beden üzerinden değerlendirmektedir. Bourdieu, farklı sınıfların yaşam stili, sınıflar arasındaki tahakkümü anlatmak için habitus, alan, ekonomik, kültürel, sembolik sermaye, tercih ve beğeni kavramlarına başvurmuştur. Çünkü sınıf kültürünün oluşturduğu yatkınlıklar, tercihler ve beğeniler bedende cisimleşmektedir ve beden, habitus, kültürel sermaye, simgesel şiddeti ilişkili kılan olgudur. Yani bu demek oluyor ki, bedenin yeri, toplumsal pratik, eylemler, tercih ve beğeniler ile açıklanır. Bourdieu'nun bu görüşleri genelde ezilen, fakir, alt sınıf üyesi olarak yaşayan engellilerin durumunu açıklamamıza yardımcı olacaktır.

Bourdieu'nun bedene yönelik bu yaklaşımı onun “Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi” adlı eserinde net görünmektedir. Yazarın bu kitabı, sınıf hakimiyetini karakterize eden sembolik metaların tüketimini ve sınıf üyesi olmanın estetik beğeniler oluşturduğunu ifade eden bir çalışmadır. Eserin temel meselesi sınıf tahakkümünün kültürel işleyişini ortaya dökmek olarak özetlenmektedir. Yazar, farklı sınıfların yaşam stili arasındaki ayrımları, Fransız toplumunun gıda tüketimi, eşyaların ve kıyafetlerin seçimleri, yaptıkları sporlar, dinlediği müzikler, okuduğu gazeteler örneklerinde açıklamaktadır. Bourdieu (1979/2015) çalışmasında bu gibi faaliyetlerin sınıfsal karakteri olduğunu ve toplumsal sınıfı üreten şeyler olarak gösteriyor. Aynı zamanda Bourdieu için bu pratikler sembolik tahakküm araçlarıdır ve sınıf, toplumsal sınıflandırma mücadelesinin sonucudur. Sınıflandırmanın kendisi ise Bourdieu'ya göre bir siyasi iktidar pratiği anlamına gelir. Bourdieu kendi çalışmasında ekonomik ve kültürel sermaye birikimi ile ilgili farklı sınıf ya da sınıfsal fraksiyonların olduğundan söz eder ve genellikle meslekler üzerinden ayırım yapılan: işçi sınıfı, orta ve üst sınıfı ele alır (Bourdieu, 1979/2015). Yazar, farklı sınıfların uyguladığı faaliyetler ile sınıfın bulundurduğu sermaye arasında belirli bir ilişki olduğunu söylüyor ve bu faaliyetlere analiz yapar. Bourdieu'nun incelediği etkinliklerin içinden bedenle ilgili olan örneklere odaklanırsak, ilk

olarak gıda tüketim meselesi üzerine duralım. Bourdieu, farklı sınıfların beslenme biçiminin beden (kuvveti, sağlığı ve güzelliği) üzerindeki etkileri hakkında sınıfların kendi fikirleri olduğunu vurgular. Dolayısıyla vücudun şeklinden gücüne önem veren halk sınıfları(erkek) ucuz ve besleyici ürünleri tercih ederken, serbest meslek sahipleri sağlıklı, az yağlı, hafif ve lezzetli yiyecekleri seçmektedir. Böylece halk sınıfları için hazmı zor, yağlı ve baharatlı gıdaların tüketimi, güç verici anlamı ifade etse, üst sınıflar için hafif, sağlıklı yiyeceklerin kullanımı formu kuruma ve sağlıklı beslenmeyi belirtmektedir (Bourdieu, 1979/2015).

Bourdieu'nun çalışmasında toplumsal sınıfın beden üzerindeki ilişkisi sadece gıda tüketiminde değil aynı zamanda spor yapma tercihlerindeki farklılıklarla da göze vurulmaktadır. Spor yapma hem faaliyet hem gösteri olarak algılanmaktadır. Hiyerarşilenmiş sınıflar arasındaki spor türlerinin dağılımını anlamak için her sınıf için spor yapmanın ne ifade ettiğini, sporun temsil ettikleri farklı maliyet (ekonomik, kültürel ve "fiziksel") ve faydaları değerlendirmek gerekir. Bourdieucu anlamda spor pratiğinin fiziksel faydaları- vücut geliştirme ya da formu koruma konusunda güzelliği, sağlığı, gücü; iktisadi ve toplumsal faydalar- toplumsal terfi, sosyal ilişkiler kurmak gibi durumları; sporların her birinin dağılımsal ve konumsal değerlerine bağlı olan kısa ve uzun vadeli sembolik faydalar- ender ya da yaygın olmasını, açık biçimde bir sınıfa atfedilmesini; beden üzerinde harcanan çabayla yaratılan faydalar- zayıflık, bronzlaşma, kaslanma durumlarını ifade etmektedir. Söz konusu sporların bir sınıfa atfedilmeleri bedensel maliyetlerle de (tehlike, risk, sarf edilen çaba) ilgilidir. Dolayısıyla spor yapmadaki anlam da vücudun durumu da her sınıf için farklıdır. Bu demek oluyor ki, sınıfa işlemiş olan beden, beğeniyle kendi biçimini seçer ve değişime uğratar. Bunu bedene bakış, özen gösterme, doyurma ve bakımını sağlama gibi görünüşte en doğal olanlarıyla yapar. Bedenin boyutları (hacim, boy, ağırlık vb.) ile biçimlerinin (yuvarlak ya da küt, kazık gibi ya da esnek, düz ya da kavisli vb.) oluşumu bu tercihlerin sonucudur. Kısacası beden, çeşitli şekillerde ifade edilen sınıf beğenisinin en yadsınamaz nesnesidir. Aslında bedensel iyeliklerin sınıflar arası dağılımı, bedenin kullanım biçimleri tarafından belirlenir. Yani bazı gıdaların seçilmesinin temelinde bedensel özellikler yatmaktadır, özellikle de bedeni kullanma biçimi. Dolayısıyla işçi sınıfındaki erkek bedeni için bazı yemekler uygun olarak görülüyor. Örneğin balık, muz dışındaki diğer meyveler halk sınıfındaki erkekler için uygun olmayan yiyeceklerdir. Bunun nedeni bu gıdaların hafif, doyurucu olmaması değil, erkek eline yakışmayan ve eril bir yemek yeme tarzına uymaması olarak algılanmasıdır. Genellikle küçük lokmalar halinde, lazcıklar yüzünden ağızın ön kısmıyla, dişlerin ucunda hafifçe çiğnemesini gerektiren yemekler kadınlar için hazırlanan, dişil kimliğine ait anlamında kabul edilmektedir. Bourdieu'nun belirttiği gibi spor türleri de eril ve dişil olarak ayrılır. Erkek sporları olarak kabul edilen- avlanma, olta balıkçılığı, rugby, dövüş sporları, atış vs. güç, hız gibi fiziksel yetenekleri sergilemesi ile kavga, şiddet, acıya direnç, dayanışma ve eğlence ilgisi var erkeklik kültürü göstermektedir. İçedönük- yoga, dans, bedensel dışavurum dişil spor türleri olarak sayılmaktadır (Bourdieu, 1979/2015). Bu bir taraftan kadını dışlamak ve erkeğin üstünlüğünü gösteren simgesel şiddet meselesidir. Eril tahakkümü meselesi Bourdieu'da sadece gıda tüketimi ile spor yapmakla sınırlı değil, aynı zamanda bedenin sağlığı, güzelliği, dış görünüşü ve "normal" beden meselesi ile de karşımıza çıkmaktadır.

Bourdieu kendi çalışmasında eril tahakküm ve onunla ilgili sembolik şiddet meselesini sembolik mallar ekonomisiyle ilişkili olarak açıklamaya çalışır. Sembolik mallar ekonomisinde erkekler için de kadınlar için de yatkinlikler, onları üreten ve yeniden üreten yapılardan ayrı yaşamazlar ve özellikle sembolik mallar piyasasında kadın bedeni sadece bir semboller olarak var olur. Kadın ile erkek arasındaki sembolik şiddette, sürekli olarak başkalarının görüş ve düşüncelerine göre şekillenen ve bedensel hexis'e tabi tutulan kadın bedenidir. Bourdieu, habitusun bedende görünür hale gelmesini hexis kavramıyla açıklar ve bedensel hexis, bedenin fiziksel biçimini, tavır ve duruşunu, konuşma ve ses tonunu kullanımını içerir. Bu yüzden bedenin pratik deneyimi, toplumsal yapıların bedenselleşmesiyle meydana gelen bedenin başkalarında uyandırdığı tepkilerle oluşur (Bourdieu, 1998/2016). Bourdieucu analizle modern toplum, bedensel özelliklere ilişkin yasal bir pazarın meydana gelmesine de neden olmuştur. Burada söz konusu, kozmetik, kıyafet, duruş, dış görünüşü gibi faktörlerinin öneminin artması ile dişliğin imgesinin yeniden tasarlanması ve güzelliğin iş piyasasında bir değer kazanıyor olması ve bazı kadınların cazibelerinden mesleki bir yarar sağlayabilmeleri durumu olmaktadır. Buna ek olarak güzellik dergileri, reklamlar, güzellik uzmanları da bu pazara katkı sağlamaktadır. Kadın dergileri, reklamlar, güzellik yarışmaları ve uzmanlık okulları, cazibe uzmanları

bedenin kullanımı ve imajı konusunda talimat vererek kadın imgesini yaymaktadırlar (Bourdieu, 1979/2015). Bourdieu'ya göre günümüzde "ideal beden" hexis'ini dayatan diyet ürün satıcıları, plastik cerrahlar, evlilik danışmanları, doktorlar, spor ve diyet uzmanları, reklamcılar gibi mesleklerle yeni beden kültürünü yücelten dergiler arasında bir bağlantı var. Bilimin gücünü arkalarına alarak, doktorlar ve diyet uzmanları beden için kendi normallik tanımlamalarını yaparak, "normal insanda boy ve ağırlık oranları çizelgesi", "dengeli beslenme düzeni" veya "cinsel uyum" gibi uygulamaları dayatmaktadır. Bourdieu'nun deyişiyle "yeni küçük burjuvazi" olarak tanımlanan bu meslek grupları, "baskı yerine baştan çıkarmayı, kolluk kuvvetleri yerine halkla ilişkileri, otorite yerine reklamı, sert bir üslup yerine yumuşak bir üslubu koyarak tabi sınıfların sembolik bütünleşmesini" sağlamaktadır (Bourdieu, 1979/2015). Bu meslek sahiplerinin sunduğu ideal beden hexis'i de sağlıklı, uzun boylu, ince, zayıf bir bedendir. Bedene yönelik tüm bu uygulamalar bedenin toplumdaki yerini belirlemektedir. Bu bağlamda Bourdieu, toplumsallaşma süreci içindeki kişinin sosyal değeri, kendi dil ürünü ve beden değeriyle belirlenmekte olduğunu söylemiştir. Bunun nedeni bedenin özellikleri gitgide kapitalist dünyadaki ekonomi ve ticari işletme kültürünün de bir parçasına dönüşmüş olması ve iş dünyasında bile bedenin bu özelliklerine dikkat çekilmesidir. Bourdieu'nun de ifade ettiği gibi, artık patronlar dünyasında "işten çıkarmadan değil, bir sportif örneğe kullanılarak 'yağdan arınma'dan söz edilmektedir, çünkü güçlü bir beden ince olmalıdır" (Köse, 2011). Bourdieu'nun bahsettiği üst sınıf hakimiyeti, eril tahakküm, ideal beden anlayışı altında sadece işçi sınıfın ya da kadının ezildiğini değil aynı zamanda engellilerin de ezildiklerini göstermektedir. Engelli bireyler işgücü piyasasında verimsiz, onları işe almak çok masraflı, problemliler olarak sayıldığından, iş yerlerinde gerekli düzenlemelerin tasarlanmamasından ya da sadece dış görünüşlerinden dolayı çoğu engelli iş bulamıyor ya da düşük maaşlı işlerde çalışıyor. Bu yüzden engelliler yoksullukta yaşamaktadır.

Sonuçta Bourdieu'ya göre beden, temelini doğadan alıyor gibi görünse de aslında kültürel üretimin ve gücün bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bourdieu'nun habitus, sınıf, tüketici davranışları ve beğeni üzerine yazdıklarını incelediğimizde sınıfsal alışkanlıkların ve tercihlerin tümüyle bedende maddileştiğini fark ederiz. Çalışmalarında beğenilerin meşrulaştırılması üzerinde konuşan Bourdieu, tüketim pratiklerinde sadece yüksek ya da düşük gelirin değil, beğenin devreye gireceğini ve bu ya zorunluluk beğenisi ya da refah beğenisi olduğunu belirtir (Bourdieu, 1979/2015). Aslında hâkim sınıf ile alt sınıfın habitusu arasındaki ilişki, hükmetme ilişkisidir. Üst sınıfın beğenileri karizma, güzellik, yetenek, bilgi gibi özelliklere dayandığı için meşrulaştırılır. Özdemir'e (2020) göre Bourdieu, hâkim sınıf beğenilerinin meşrulaştırılmasının yüzünden ezilen diğer grupların egemen sınıfa ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğunu öne sürer ve egemen sınıfın damgasından arınmış gerçek bir halk sınıf kültürünün olmayacağını savunur. Bu bağlamda Köse, beğeni, bazıları için benzerlik sembolüken, diğerleri için bedenlerinde taşıdıkları damgayı (stigma) gösterdiğini söylemektedir (Köse, 2011). Bourdieu'nun tüm bu anlattıklarına dayanarak, gerçekten de yaşam süresinin her alanında hâkim sınıfın meşrulaştırdığı çeşitli kalpların engellilerin yaşamını daha da zora soktuğunu söyleyebiliriz. Bourdieucu anlamda modern dönemde üst sınıf, erkekler, sağlıklı ve mükemmel beden imajı sembolik güce sahip olmaya devam ettikçe engelliler de yoksul grup olarak kalmaya devam edecektir. Çünkü her zaman fiziksel bozukluklarına damga vurulan engelliler, her alanda kaybeden birey olmaktadır. Engelliler, düşük gelirleriyle gıda tüketiminde sağlıklı, sindirilmesi kolay sayıldığından pahalı olan yemekleri ya da pahalı, kaliteli diğer ürünleri (kıyafet, eşya gibi) tüketemez; fazla para(sermaye) olmadığından eğlence ve dinlenmeye zaman harcamazlar; güzellik, yetenek, dış görünüş açısından normallik uygulamalarına uymadığı için de çalışma hayatında da zorluklar yaşar; zenginlik ve gücün yokluğundan toplumdaki statüleri de hep düşüktür. Tüm bu nedenlerden dolayı genellikle engelliler dezavantajlı grup sayılır ve fakir bir sınıf olarak yaşamaktadır.

5. Zygmunt Bauman Sosyolojisindeki Öteki ya da Yabancı Kavramı

Modernliğe yoğun eleştirilerde bulunan ve modern dönemdeki Almanya'daki engellilerin durumundan söz eden Bauman, toplumsal anlamda modernliğin standartlar, ümit ve suçluluklarla ilgili olduğunu söyler. Ona göre modernlik sürekli hareket halinde olmaktır, durmanın imkansızlığıdır. Bununla birlikte Bauman, modernitenin sınıflandırma, düzenleme ve kontrol etme düşüncesine tabi olduğunu da vurgulamaktadır. Modernlik, farklılığı büyük bir suç olarak gördüğünden, farklılığı ortadan kaldırmak için sınıflandırma yapar. Sınıflandırma ise dahil olma ya da dışlama ile gerçekleştirilir. Böyle bir dahil etme ve dışlama

operasyonu, normlara uyan ve uymayanlar olarak toplumu ikiye ayırır. Bu anlamda modernlik, bir düzenleme projesidir ve buradaki ulaşmak istenen sonuç disiplinli bir toplum yaratmaktır. Modern insanın kendisi de düzenlemenin tasarımıdır. Burada düzenlemenin temel amacı, her şeyi standartlaştırılan düzenin içinde tutmaktır. Düzenlemeye bağlı oluşan sınırın dışında kalanlar, standartlara uymayanlar – ötekidir (Bauman, 1991/2003). Söz konusu modernitenin standartlarına uymayan, farklılıklar gösteren ve bu yüzden de öteki olarak anlatılan gruplardan biri engellilerdir. Engelliler fiziksel yapıları bakımından farklılık gösterdiği için, sınıflandırmaya tabi tutulur ve tedavi edilmedikleri için toplum için tehlikeli bir düşman haline gelmiştir. Böylece modernite hem hasta hem de tehlikeli düşman olarak kabul edilen engellilerin ihmal edilmesine karar vermiştir. Modern iktidar sınıflandırmasının dost ile düşman ikiliğini ve yabancı kavramını ortaya çıkarması hakkında Bauman (1991/2003) çalışmasında devam etmektedir. Ona göre dost-düşman ikiliği “hakikati yalandan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, uygun ile uygunsuzu, doğru ile yanlış, zevk sahibi ile zevksizi birbirinden ayırır”. Böylece modernite, kendi grubuna ait olmayanları düşman olarak gördüğü ve kendisinden daha düşük bir konuma koyduğu bir durumu yaratmıştır. Yabancı, dostlarla düşman arasındaki ilişkiyi bozan, çatışma üreten, tehlike kaynağıdır. Yabancı ne dost ne de düşmandır, belki de ikisi birdendir ve bu yüzden de tehlikelidir. Yabancılar, karar verilemez olan ve sınıflandırılmayanlardan olan üçüncü ögenin öznesidir. Bunlar hakiki melez, canavarlardır, tedavisi mümkün olmayan hastalığı yakalayan kişilerdir. Bu nedenle yabancı ya da öteki toplumun istikrarı için bir tehdit oluşturan, sürekli sorunlar yaratan modernliğin belasıdır. Bauman’ın analizine göre sınıflandırmanın getirdiği bu ikili karşıtlıklar düzensizliğe, kaosa yol açmıştır. Toplumdaki düzensizliğin kaynağı, sınıflandırma sırasında farklılık gösteren – ötekidir. Şayet öteki belirlenemeyen ve öngörülemez bir şey ise ve olumsuzluğu, kaosu getirirse onun yeniden yapılandırılması, tasarlanması, inşa edilmesi ya da yok edilmesi gerekir. Bauman’a göre modern iktidar için düşman sayılan öteki “hem hasta hem de hastalık bulaştırıcı hem yaralı hem de yaralayan” bir şey olarak belirlenmiş ve ondan kurtulmanın tek yolu cerrahi müdahale veya en iyisi ilaçlama ve zehirlenme olduğu söylenmiştir. Toplumun geri kalanının sağlığını koruyabilmesi için öteki imha edilmelidir. Onun imhası tıbbi ve sıhhi bir meseledir. İşte bu yüzden de ötekiler üzerinde çeşitli deneyim ve uygulamalar yapılmıştır. Onlardan en yaygın ve popüler olanları: yüksek dozda ilaçlar, gaz odaları, tımarhaneye hapsedme ve öldürmedir. Sonuçta bu düzenlemeler “öteki”yi gözden uzaklaştırarak onları önemsiz, bağımlı, faydasız(yararsız), sapma ve tehlikeli birey yaptılar. Bauman’a göre bu, Erving Goffman’ın sunduğu leke (damga/stigma) kavramının net bir açıklamasıdır (Bauman, 1991/2003). Goffman’ın çalışmalarında, damga(stigma) kavramı sosyal veya fiziksel bir yetersizliği gösteren bir etiketleme olarak anlatılır. Stigma, bir bireyin topluluğa girmesini zorlaştırır ve sosyal kabulünü engeller. Goffman’ın damga teorisine göre, damgalı bir kişi normal birey olarak kabul edilemez ve ona ayrımcılıklar uygulanır. Damga teorisi, damgalı bireyin aşağı halini açıklar ve temsil ettiği tehlikeyi izah etmektedir. Damgalı birey diğer normal insanların kendisini gerçekten kabullenemedikleri ve eşit şekilde temasa geçmek istemedikleri yönünde bir algıya sahip olur. Damgalı birey toplum tarafından herhangi bir şeyi yapamayan insan olarak algılanır. Bu düşünce ile utanç duymaktadır ve birey bunu küçük düşürülme olarak kabul edebilir (Goffman, 1963/2019).

Konuşulan bu özellikleri göz önüne bulundurarak, Bauman moderniteyi bahçe kültürüne benzetmektedir ve modern devlet mantığını da bununla anlatmaktadır. Bahçe kültüründe, bahçe sürekli kontrol edilmeli, düzenlenmeli, içindekiler sınıflandırmalı, farklı olanlar yabancı otlar olarak sayılmalı ve bahçıvan bahçeyi onlardan arındırmalıdır. Bahçe olan yerde yabancı otlar da olacaktır. Bahçe zarar görmemesi için onların yok edilmesi gerekmektedir. Modern devlet tam da bu bahçedir ve iktidarın ötekileri yok etme konusundaki hareketleri, açık söylemek gerekirse Almanya’daki Yahudilerin durumu “bahçe kültüründeki” yabancı otların kaderiyle aynıdır. Burada Bauman Yahudileri yabancı otlara benzetmektedir. Bu bahçede öteki olarak nitelendirilen doğuştan hasta olanlar, zihinsel ve bedensel özürsüzlük gibi başka da zararlı otlar vardır (Bauman, 1991/2003). Bauman bahçe kültürü ile yahudi soykırımını arasında bağ kurarak, bu konu üzerinde “Modernite ve Holocaust” adlı eserini yazmıştır. Bauman’a göre Nazi Almanya’sında Hitler yönetiminin düzenlediği katliam sadece ırkçılık olanaklı (yahudi ve çingeneler) olmakla kalmaz ve kendi engelli vatandaşlarını da kapsamaktadır. Bu katliam bir “bahçıvanlık işi” gibi yapılan, toplumu normalleştirme faaliyetidir. Bauman, tüm bu düzenlemelerin yönetim tarafından sağlıklı, üstün bir ırk yetiştirmek ve onları korumak adına yapıldığını ve yok etme

eylemine kendi ırklarından olmayan, aşağı sayılanların kısırlaştırılması, hasta ve normlara uymayanların baskı altında tutulması olarak açıklar (Bauman, 1989/2007). Bauman, engellilerin yok edilmesi durumunu şöyle özetlemektedir:

“Naziler, gaz odalarını kurmalarından epey önce, Hitler’in emriyle kendi zihinsel ve bedensel özürülü yurttaşlarını “ötanazi” diye yanlış bir ad takılmış “merhametten öldürme” yoluyla yok etmeye ve ruhsal yönden üstün kadınların ırksal yönden üstün erkeklerce, örgütlü bir şekilde döllenmesiyle üstün bir ırk yetiştirmeye(öjenik) kalkışmışlardı.” (Bauman, Modernite ve Holocaust, 1989/2007)

Modernliğin düzen ve uyum operasyonları sırasında dışarıda kalan “öteki”nin üzerinde uygulanan bu acımasız, sert, barbar politika ya da “toplum mühendisliği”nin müfrit ve resmi örnekleri Hitler ve Stalin yönetiminde yürütülen düzenlemeler olduğu Foucault’taki gibi Bauman’ın da çalışmalarında net anlatılmaktadır. Bauman’a göre onlar, insanoglunun mükemmelliğe doğru ilerlemesini destekleyen, bilimsel ve teknolojik gelişme, planlama, eğitim ve sosyal reformların tüm engelleri kaldıracığına dair iyimser görüşün ve toplumsal sorunların nihayet çözülebileceğine inanan inancın ünlü evlatlarıdır (Bauman, 1991/2003). Neticede bu deneyimler modern iktidarın engellilere yönelik net bir tutumunu göstermektedir ve modernitenin birey üzerinde baskı yaptığı ve bedenini yeniden inşa ettiği fikri değişmez bir gerçekliktir.

Modernliğin karşısında postmodernliği savunan Bauman, postmodern dönemde farklı kimliklerin uyum içinde yaşaması gerektiğini ve öteki kimliklerin dışlanmasından vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onun demek istediği şey, postmodernizmin farklılıkları, marjinal kimlikleri kabul etse de onların hep ezilen, dışlanan, güçten yoksun grup olarak kalmasıdır. Yani, bireyin üzerindeki baskı günümüzde de devam etmektedir. Tüketim toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumunda bu baskıyı tüketim kültürünün unsurları yapmaktadır. Tüketim pazarının bir ürünü olarak ortaya çıkan yeni yoksullar tüketim toplumunun trajedisi olarak ele alınmaktadır. Üretim toplumunda çalışmayan, tembellik yapan insan, yoksul sayılırsa, tüketim toplumunda yeterince tüketemeyen birey, yoksul olarak kabul edilmektedir. Böylece tüketim toplumunda yoksulluk kategorisine ait insanların sayısı artmıştır. Bu nedenle Bauman, günümüz toplumunda işçi sınıfı ve alt sınıf terimlerinin etkinliğini kaybettiğini ve “sınıf dışı veya altı” kavramının kullanılması daha uygun olduğunu vurgulamaktadır. Bu kategori devletten yardım alanlar, dilenciler, alkol bağımlıları, yasa dışı göçmenler, çete üyeleri vb. gibi farklı kimliklere sahip insanları içeriyor. Toplumun bu kısmı başkalarının önünde bir yandan da korku ve tehlike yaratmaktadır. Dolayısıyla Bauman, toplum üyelerini fayda sağlayanlar ve tehlike yaratanlar olarak değerlendirmektedir (Bauman, 1987/2017).

Eşiyok’a göre günümüz toplumlarının tüketim toplumu olduğunu ifade eden Bauman, yaşamın her alanının tüketimle şekillendiğini düşünmektedir. Tüketim toplumunda yaşayan insanlar sürekli bir tüketim halindedir ve bu tüketimden zevk alamazlar. Çünkü Bauman, tüketim toplumunda insanların isteklerinin önemini yitirdiğini, insanların otomatik tüketiciler haline geldiğini ve hiçbir şeyin sabit standartlarının olmadığını söylemiştir. Standartlar sürekli değiştiği için insanlar onlara ulaşamazlar. Bu durum bedeni de kapsamaktadır. Bedeni çekici, güzel ve şık kılmak için toplumdaki talep ve ihtiyaçlar yeniden güncellenmektedir. Günümüz toplumunda yaşayan bireyler, görünüşleriyle ilgili her zaman belirli standartlara sahip olmak zorundadır. Eğer bir insan toplumdaki yerini, popülerliğini kaybetmeye başlarsa, bedenini ve dış görünüşünü yeniden şekillendirmelidir. Bunun için çoğunlukla estetik cerrahi operasyonlara başvurulmakta ve beden böylece yeniden yapılandırılmaktadır (Eşiyok, 2018). Postmodern tüketim kültüründeki bedenin dış görünüşünün önemi Bauman Douglas’ın, “dış uyaranlara gereksinim duyan” proje beden kavramıyla açıklamaya çalışır. Bu bağlamda beden, tüketici toplumun hazzı tarafından işlenir ve arzu edilebilir bir nesne haline getirilir. Yani beden her türlü haz ve eğlencenin nesnesi haline dönüşmektedir ve ona uygun olarak şekillendirilmektedir (Köse, 2011). Bauman’a göre bedenin tüketim endüstrileri tarafından yapılandırılıp, yönlendirilmesi durumu, günümüz toplumundaki sosyal düzeni sağlayan sosyal kurumlarda bir çöküşün olduğunu da göstermektedir. Modern çağda toplumsal düzenin kaynağı sanayi fabrikaları ve zorunlu askerlik olmuştur. Bu disiplin kurumlarında eğitilen bedenlere sosyal düzenin normları dayatılmıştı ve beden ona göre şekillendirilmiştir. Sağlıklı beden olarak orduda hizmet edebilecek veya bir fabrikada çalışabilecek olan bir kişi kabul edilmiştir. Sağlık standardı, toplumun bu kurumlarının işleri için gerekli fiziksel aktiviteleri gerçekleştiriyordu. Günümüzde ise, kitle ordusuna ve sanayi emeğine duyulan ihtiyaç ortadan kalktı. Postmodern dönem insanı, duyuusal deneyimin

zenginleşmesi, sosyal hayatın normu haline geldiği koşullarda büyür. “Bilinmeyen duymalara sürekli açıklık ve her seferinde öncekinden daha zengin ve daha derin yeni deneyim- tüm bunlar baştan çıkarıcılığa yenik düşmek için gerekli koşullardır. Bugün tüm iyi eğitilmiş bedenlerin bir araya getirilebileceği istikrarlı bir duruma vurgu yapan “sağlık” değil, sürekli hareket veya hazır olma anlamına gelen “zindelik” (fitness) hareket,” diye yazıyor Bauman (Burlachuk, 2006). Yani tüketim toplumunun bedeni fitness, kozmetik ürünler, estetik cerrahi operasyonlar ile yeni bir şekil alarak, tüketim kültüründe kendini sunmaktadır.

Neticede Bauman’ın modern çağdaki öteki beden ya da tüketim toplumundaki sınıf altı olarak yorumladığı beden, engellileri de içermektedir. Kendi çalışmalarında Bauman Nazi ve komünist yönetimindeki engellilerin durumunu, onlara yapılan çeşitli insanlık dışı uygulamaları açıkça göstermiştir. Bu çalışmalar modern dönemdeki engellilerin halini net bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır ve bu çalışmalardan yola çıkarak engellilere insan muamelesi bile yapılmadığını söyleyebiliriz. Postmodern tüketim toplumunda ise engelliler toplumun bir üyesi olarak kabul edilmelerine rağmen, sosyal sınıflandırmada en alt düzeyde yer almaktadır. Bauman’a göre bunun nedeni engellilerin dış görünüşü ile ilgilidir. Tüketici toplumda engelliler, kendi bedenlerini toplumun talep ve ihtiyaçlarına göre şekillendiremezler, tüketim kültürünün beden üzerinde kullandığı pahalı ürün ve prosedürleri kullanamazlar, haz ve eğlence kaynağının nesnesi olamazlar.

6. Jean Baudrillard’ın Tüketim Toplumundaki Beden

Kapitalizm ve teknolojinin gelişimiyle birlikte beden, bir tüketim alanı olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle sosyolojide Bauman, Baudrillard, Goffman tüketim kültürü ve beden ilişkisini tartışan başlıca teorisyenler olarak sıralanabilir. Bu yazarlar bedenın tüketim toplumunda güzellik, diyet yapmak, kozmetik ürünleri tüketmek, cerrahlık konularının nesnesi olduğunda hem fikirdir. Baudrillard’ın postmodern toplumu ve bu toplumdaki bedenın kaderini tarif eden en meşhur çalışması “Tüketim Toplumu”dur. Bu çalışmasında Baudrillard, yaşadığımız dönemde tüketimin sistemli bir etkinlik haline geldiğini ve global yanıt biçimi olduğunu açıklamaktadır. Ona göre insanların gündelik alışverişleri eskiden yaptıkları alışverişe benzemiyor, bu sadece ihtiyaçları karşılamak değil, daha çok bir saplantı haline gelmiş gösterişli mal ve iletilerin edinilmesine dayalı tüketim durumunu ifade etmektedir. Baudrillard, içinde bulunduğumuz dönemde insanların nesnelere tarafından kuşatıldığını ve bu nesnelere insanların baştan çıkartarak tüketicide satın alma isteği uyandırdığını belirtmektedir. Tüketim toplumunda vitrin, reklam, üretici firma ve marka bir bütünlük oluşturarak, nesnelere karmaşık hale getirir ve tüketiciyi karmaşık tercihlere yönlendirir. Bu yönlendirme sadece nesnelere için değil beden için de geçerlidir. Çünkü tüketim toplumunda beden de tüketilen bir nesneye dönüşmüştür. Bu durum hakkında Baudrillard (1970/2008) çalışmasında: “tüketilen şeylerin arasında en güzel tüketim nesnesi- beden” diye yazmıştır. Postmodern kültür etiğinde bedenın yeni keşfi, özellikle de dişil bedenın varlığı ve tüketim kültür ahlakında bir tüketim nesnesi haline gelmesi, moda ve reklamın oluşturduğu sağlık, tedavi, diyet ve rejim, vücut bakımı, güzellik, gençlik, zariflikle ilgilidir. Burada Baudrillard tarafından sunulan bedenın iki pratiğini hatırlayabiliriz: bir fetiş olarak beden ve sermaye olarak beden. Beden, hem bir tüketim nesnesi (reklamlar, parlak dergiler, internette reklamlar vb.) hem de sermaye olduğu için her iki biçimde de hareket eder. İkincisi hem parasal hem de zaman olarak belirli yatırımları gerektirir. Çünkü güzel bedeni oluşturmak için fitness merkezlerine gitmek, çeşitli tıbbi prosedürler yaptırmak gerekir. Sonunda diğer sermayeler gibi, insan vücudu da er ya da geç kâr etmeye başlar. Böylece bu yatırımlar sonucunda beden bir kültür varlığı olarak düzenlenir ve toplumsal statü göstergelerinden biri haline gelir. Yazara göre bu işlevsel beden artık dinsel anlamda olduğu gibi sadece “et” ya da endüstriyel mantıkta olduğu gibi “iş gücü” değildir, toplumsal taktik ve ritüel bir unsur olarak ele alındığında güzellik ve erotizm gibi iki temel işlevsel motife sahiptir. Bu bağlamda Baudrillard: “Güzelliğin kadın için mutlak, dinsel bir buyruğa dönüştüğünü ve güzellik etiği gerektiği bedenın tüm değerlerinin değiştiğini ve bu değişim- görkemli, eksiksiz ideal beden fikrini, arzu ve haz fikrini kendinde bulundurduğunu” ifade etmektedir (Baudrillard, 1970/2008). Tüketim kültürünün haz ve isteği eğlence ile birleşerek, herhangi bir şeyi tüketirken alınan zevkin dozunu artırarak, satın alıcıları meraklı tüketicilere dönüştürür. Tüketim kültürü eğlence için sinema, televizyon, internet, eğlence ve alışveriş merkezlerini kullanır ve filmdeki, fotoğraftaki ya da reklamdaki oyuncunun, şarkıcının, mankenin bedeni sembolik kimlik olarak sunulur. Bu bedenlere taklit yapmak ya da benzetmek amacındaki bireyler

tüketim pazarının nesnesine dönüşür. Yani, insanlar gördüklerinin peşinden koşarken, tüketim lâbirentinin içine sıkışırlar. Tüketim kültürü, bireyleri kendi iç dünyasını ve manevi değerlerini geliştirmeye değil, dış görünüşlerine yatırım yapmaya zorlar. Araştırmacı Köse'ye göre Baudrillard bu durumu "anlamı yitirme pahasına kendi görüntüsüne kapılmanın kışkırtıcılığı" diye özetlemektedir. Bedenin dış görünümü için kullanılan güzellik ürünlerinden, estetik cerrahi ameliyatlara kadar tüketim toplumunun sunduğu bütün fırsatlar, bedenin sahip olduğu öznelliği ve bireyselliği, doğal ve özgün anlamlarını yok ederek, yeni protez ve yapay varlıklar yaratmaktadır. Yine Baudrillard'ın dediği gibi: "makyaj da yüzü geçersiz kılmamanın bir yoludur; daha güzel gözlerle gözler geçersiz kınır, daha kusursuz dudaklarla dudaklar ortadan kaldırılır". Bu postmodern dönemdeki bedeni daha belirgin kılmak için bedene yapılan müdahaledir (Köse, 2011). Kısacası, tüketim toplumunun yarattığı modern beden, bronzlaşma, spor ve modayı da içeren temizlikten makyaja kadar çeşitli nesnelere sahip olunarak elde edilmektedir. Bu bağlamda beden, kendini güzel ve rekabet edebilecek şekilde tutmaya özen gösterir. Tüketim toplumunda herkesin ödevi ve hakkı güzel olmaktır ve güzellik incelikten ayrılamaz, güzellik şişman ya da kaba olamaz. Hatta güzellik modanın yücelmesini ifade eden, manken bedenidir (Baudrillard, 1970/2008). Bedene ilişkin tüm bu eylemler bedeni kültürel bir sermaye haline getirmektedir. Böylece, tüketim toplumunda beden, güzelliği, dış görünüşü ile kendini sunmaktadır. Bu yüzden Baudrillard: "Eğer eskiden bedeni sarmalayan ruh idiyse, günümüzde ruhu sarmalayan bedendir" ifadesini sunmuştur. Bu durum yeni dönemde üretim ve tüketim ilişkilerinin beden etrafında yoğunlaşması ile birlikte cinsel ve erotik açıdan yeniden keşfedilen kadın bedeninin öneminin artması ile ilgilidir. Çünkü Batı tarihi boyunca beden ve kadın aynı kölelik kaderi paylaşmıştı. Postmodern dönemde kadının özgürleşmesi ile bedenin özgürleşmesi mantıksal ve tarihsel olarak birbirine bağlantılıdır (Baudrillard, 1970/2008). Yani, Burlachuk'a göre yirminci yüzyılın ortasında, yetkililer geçit törenleri, gösteriler, spor yarışmaları aracılığıyla bedenin disiplin edilmesi ile ilgileniyorsa, şimdi tüketim toplumunda disiplinli bedenin yerini Baudrillard'ın da dediği gibi modern kozmetiklerin "stilize" edilmiş, "giydirilmiş" bedeni almıştır. Pierre Bourdieu'nun gösterdiği gibi, bugün ihtiyaçların yaratılması düzenlemenin yerini, reklam ideolojik telkinlerin yerini ve baştan çıkarmalar gözetim ve zorlamanın yerini alıyor. Güç, beden üzerindeki kontrol işlevini zorlama yoluyla değil, ayartma yoluyla yapmaktadır. Ayartma nedir? Ayartma- sonsuz bir dizi yeni hizmet ve ürün sunan, sürekli yenilenen bir tüketici alanıdır. Tüketen beden, nesnel ve kültürel dünyalarla onunla özel bir ilişki içindedir. Tüketim kültüründe vücut zevk için maksimum düzeyde uyarlanması gerektiğinden, reklam sayesinde, vücudun işlevleri sosyal olarak önemli hale gelir. Kitle iletişim araçları aracılığıyla bedenin sosyal ideali oluşturulur. Baudrillard'ın belirttiği gibi reklam, mallara, hizmetlere kadınlığın bazı hayali özelliklerini verir ve onların hepsi büyümlü bir ayartma alanı oluşturur. Dolayısıyla gençlik ve sağlık kültürünün toplumda yerleşmesi tesadüf değildir. Genç olmak, sağlıklı olmak kaderin bir hediyesi değil, ahlaki bir zorunluluktur. Hasta olmak, yaşlı olmak sadece kötü değil, aynı zamanda ahlaki olarak da sorumsuzdur (Burlachuk, 2006).

Baudrillard'ın konuştuğu bedene ilişkin tüm bu anlatılar engelli bireyleri de etkilemektedir. Fiziğinde kusurları olan engelliler, güzellik görünümüyle bedenlerini sermaye halinde sunan bireylerle bir sırada duramazlar. Çünkü dış görünüme önem verilen pazar da olsun, günlük hayatta olsun engelliler arka plana itilmektedir. Tüketim konusuna gelince, engelliler ekonomik durumlarına göre markalı olan ürünleri satın alma ve onları sergileme durumundan da uzak durmaktadır. Dolayısıyla tükettikleriyle kimliklerini kazanmakta olan bu dönemde, engelliler alt sınıf üyesi olarak yaşamaktadır. Böylece onlar iş hayatında veya toplumsal alanlarda olsun zorluklar çekmektedir.

7. Sonuç

Değerlendirme yaptığımız tüm çalışmalar, toplumdaki bedenin yeri her zaman toplumun ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal yapıları tarafından belirlendiğini ve her dönem kendi konumlarına göre bedeni inşa ettiğini öne sürmektedir. Ele aldığımız düşünürlerin görüşlerine göre önceleri sadece fiziksel olarak değerlendirilen beden, artık toplumun ihtiyaçlarına, kurallarına göre uyarlanmış nesne haline gelmiştir. Bundan böyle toplum tarafından sınırları çizilen ve şekillendirilen bedene sorumluluklar da yüklenmeye başlanmıştır. Geleneksel dönemde beden, sağlıklı ve hasta beden, sanayi döneminde üretimle ilgili verimli/verimsiz, faydalı/faydasız beden olarak yorumlanırsa, modernite bedeni normal/anormal, sağlıklı/sağsız gibi kategorilerle değerlendiriyordu ve onlardan devlet düzeni ile kurallarına uymaları talep

ediliyordu. Postmodern dönemde ise beden, her zaman tüketmesi gereken, güzel ve genç görünmesi istenen bir nesne haline getirildi. Bu durum bedene yatırım ve harcamalar yapılmasını sağlıyordu. Bedene yönelik tüm bu kategoriler engelliler için de geçerliydi. Çünkü bu bakış açılarının ve kategorilerin oluşturduğu sonuçlar, günümüzde bile engellilerin yaşamını olumsuz etkilemektedir. Engellilerin yaşam standartlarının yükselmemesi ve onların hayata aktif katılmamalarının nedeni uzun yıllardır toplumda üstün olan engelliliğin tıbbi modelinin etkisidir. Engelliliğin tıbbi modeli engelli bireyleri, “hep bağımlı, verimsiz, hiçbir şey yapamayan, topluma yük olan, hasta, çirkin insanlar” diyen olumsuz tutumları oluşturmuş ve bu ön yargılar toplumun zihninde iyice yerleşmiştir. Bundan dolayı toplumun diğer üyeleri engellileri hor görürler, onları aşağı sayarlar ve dışlıyorlar. Bazen engelli bireyler hakkındaki olumsuz önyargıların ve tutumların dışında onlarla alay etme, engellilere kötü muamelede bulunmak gibi durumlar da oluyorlar. Engellilere yönelik bu tutumlar engellilerin toplumdaki yerini, kendi içlerine dönük bir hayat sürdürmesine sebep olmaktadır. Engellilerin bu durumunu değiştirmek amacıyla postmodern düşünürler ışığında beden konusunun tekrardan ele alınması ve kendinden önceki dönemdeki bedene ilişkin algıların eleştirilmesi engellilik konusuna yeni bir yön vermiştir. Söz konusu olan postmodern dönemde gelişen engellilerin sosyal ve hak temelli hareketleri engelli sorunlarının devlet tarafından sosyal politikaların kapsamında ele alınmasını istemektedir. Böylece engelli bireylerin herkesle aynı eşit şartlarda yaşaması ve toplumun tüm alanlarına dahil olmaları talep edilmektedir. Son dönemde gelişen engelliliğin toplumsal ya da sosyal modeli, engellilik sorunlarını toplum ve çevredeki engellerden yani toplum yapılarının eksikliğinden ya da diğer insanların yanlış düşüncelere kapılmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu sorunların yerine getirilmesinde devletin sunduğu hizmetlerin kalitesi ve işlevselliği önemlidir. Bazı durumlarda problemler engelli bireylerin yetersizliği ile ilgili olmayıp toplumsal alanın geliştirilmemesi, yaşamı kısıtlayan unsurların olmasından dolayı yaşanmaktadır. Bu durum herkesin eşitliği ve özgürlüğü, adalet ve hak temelli gelişim ilkelerini savunan modern dünya konumuna karşı gelmektedir. Oysa engellilerin de toplumun diğer üyeleri gibi sosyal hayata katılmaya hakkı vardır. Bu yüzden bu zamana kadar engelliler için kullanılan her türlü olumsuz tutumlardan ve bağımlılık ile koruma ilkesini yaratan iktidar yöntemlerinden kurtulma zamanı gelmiştir.

Her geçen gün engelli sayısının artması ve onların sosyal problemlerinin ağırlaşması devlet yönetimi tarafından çözüm gerektirmektedir. Fakat çoğu zaman devlet politikasında engellilere yeterince yer ayrılmamakta ve engellilerin yaşamı göz ardı edilmektedir. Ayrıca toplumda eşitsiz yapıları oluşturarak eşitsizliği geliştiren, engellilerin dışlanmasına ve yoksulluğun derinleşmesine sebep olan da iktidarın kendisidir. Çünkü genelde engellilere yönelik devlet politikaları engellilerin sağlık hizmetleri ile devlet tarafından ödenecek engelli aylığı meselesine odaklandığı için engellilerin diğer haklarını önemsememektedir. Günümüzde engelli insanlar için sadece ekonomik güven sağlamak yeterli değil, aynı zamanda onların manevi gelişimini, boş zamanlarını ve eğlencelerini de organize etmek gerekmektedir. Bu amaçta iktidar engelli bireyler için fırsat eşitliği, bağımsız yaşam, her türlü erişilebilirlik ve etkileşim, sosyal adalet üzerine odaklanmalıdır. Fakat engellilere sunulan hizmetlerin yetersizliği ya da kalitesinin düşük olması, erişilebilirlik sorunlarının yaşanması engelli bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmelerini engellemektedir. Bundan dolayı engelliler eğitim almakta, istihdam edilmekte, sokaklarda dolaşmakta sıkıntılar yaşamaktadır. Söz konusu olan engellilerin tüm sorunlarının çözülmesi için yönetim her zaman sunduğu tüm hizmette engellileri dikkate almalı ve gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Artık engelliler eve hapis olmak istemiyorlar, yaşadığı toplumun bir üyesi olarak kendilerini geliştirmek ve sosyalleşmek istiyorlar, kendi haklarını savunuyorlar ve bu haklara dayanarak toplumdaki aktif insanlar gibi tüm faaliyetlerden, hizmetlerden yararlanmak istiyorlar ve doğal olarak bunların yerine getirilmesini talep ediyorlar. Engellilerin bağımsız yaşayabilmesi için devlet yönetimi onların problemlerini bir çözüme kavuşturmalı ve engellilere çeşitli imkanlar sunmalıdır. Yani devlet artık engellilere öteki olarak davranamaz ve her durumda onların isteklerini, ihtiyaçlarını düşünüp gereğini uygulamalıdır. Engellilere yönelik hizmetler ise engellilerin hak ve onurlarını korumalı ve eşitlik ilkesini sağlamalıdır. Bu yüzden engellilik konusunun hassasiyeti ve önemi dikkate alındığında bu alanda yapılan kapsamlı araştırmalara her zaman ihtiyaç duyulabilir. Bu bağlamda, tarihsel dönemlerdeki engellilerin toplumdaki yeri hakkındaki düşünürlerin görüşlerine dayanarak yazılan bu makale, teorik açıdan önem kazanmaktadır ve engellilik alanında yapılacak çalışmalara temel teşkil edebilir. Makalede ele alınan engelliliğin tarihi, engelliliğe yönelik

yaklaşımlar ve düşünürlerin çalışmaları, engellilerin durumunu ve onların karşılaştıkları sorunları iyice anlamamızı sağlar.

8. Extended Abstract

Disabled people are one of the social groups that experience various difficulties in the life process compared to other segments of the society. The main reason for this is that, apart from the physical disability of the disabled individual, they are excluded from the society due to the negative attitudes and prejudices of the society. The exclusion of the disabled has continued throughout human history and has been done in different ways in every period. In this context, the attitudes of the society towards the disabled are explained by the views on the "other" body that have existed throughout history. The power's perspective on the "other" body and examples of the methods it applies are clearly seen in the works of thinkers such as Plato, Foucault, Bauman, Bourdieu and Baudrillard. Especially the studies of postmodern sociologists who criticize the methods applied by modernity on the other body and the consumption culture of postmodern ethics gain importance in this field. These thinkers discuss in their work the place of the other body in society and the reconstruction of the body. In the history of humankind, sick, insane and disabled individuals have been counted as the other body and have been removed from society because they were perceived as a social threat. Therefore, as a result of the "othering" process made by power and religion, production and consumption relations, people have always seen "others" as bad, enemy, ugly, barbarian and have made different moves towards them. In ancient times, the sick body was left alone and left to die because it could not heal, but in the Middle Ages it was considered a "witch" due to Christian religious assumptions and was burned alive. Modernity, on the other hand, went further, evaluated these bodies as unhealthy and abnormal, and made all kinds of medical interventions by closing them to private institutions, claiming that they could be healed with medical methods. Although postmodernity accepts the difference by putting the idea of pluralism forward, it has placed the disabled individuals who cannot be consumers as "underclass", outside the sociality, at the bottom of the stratification. These views explain that every society has its own body policy, and these policies use various methods to build a healthy, "normal", "ideal", "social" body. In the rebuilding of the body, the boundaries of individuals' health, nutrition, diet and sports, weight loss, appearance and even thoughts are drawn. This body focus appears in the concepts of "healthy body" in Plato, "normal body" controlled by power in Foucault and Bauman, "social body" formed by the cultural capital field in Bourdieu, and "ideal body" that is a consumption object in Baudrillard.

Others who do not comply with the criteria determined by the power in modernity have been subjected to normalization. The normalization methods discussed in Foucault and Bauman's work were medical intervention, surveillance, control, torture and violence in disciplinary private institutions such as hospitals, prisons, mental hospitals, schools, which were established as power mechanisms. As a result of these methods, the government sought to create identical individuals who obeyed. The most famous acts of these various arrangements on the body belong to political leaders such as Hitler, Mussolini and Stalin.

The reshaping of the body in the works of Bourdieu and Baudrillard is related to the idea of beauty, fashion, pleasure and entertainment in consumer culture. In this period, institutions such as beauty centers, gyms, aesthetic clinics reshape the body with methods such as cosmetic products, various medical procedures, nutrition, diet and regimen, and maintaining form. All these methods regarding the body make the body both an object of consumption and capital. After all, the body has always been an object to which something is done. In this case, especially the "other" body has suffered a lot, and the marginalization of the body due to the fact that it is the other has led to serious problems. Disabled people, who are always seen as the other body, are always oppressed, excluded and discriminated against. This makes their life even more difficult.

Keywords: Body, Disabled, Other, Othering, Modernity, Postmodernism, Consumption.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Zhanargul PANGALİYEVA %50/
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Zhanargul PANGALİYEVA %50/
Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı ve F. Keskin Çev.). Ayrıntı Yayınları (Kitap 1970 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen Çev.). Ayrıntı (Kitap 1991 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2007). *Modernite ve Holocaust*. (S. Sertabiboglu Çev.). Versus Kitap (Kitap 1989 yılında basıldı).
- Bauman, Z. (2017). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay Çev.). Metis Yayınları (Kitap 1987 yılında basıldı).
- Bingöl, O. (2019). Foucault'da iktidar, beden ve özne üçlüsü. *Asia Minor Studies*, 7(2), 327-334. <https://doi.org/10.17067/asm.579970>
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt Çev.). Heretik Yayınları (Kitap 1979 yılında basıldı).
- Bourdieu, P. (2016). *Erişim Tabakası*. (Bediz Yılmaz Çev.). Bağlam Yayıncılık (Kitap 1998 yılında basıldı).
- Burlachuk, V. (2006). Vlast' i telo: istoriya lyubvi [Güç ve beden: Bir aşk hikayesi]. *Sotsiologiya: Teoriya, Metody, Marketing [Sosyoloji: Teori, Yöntemler, Pazarlama]*, 2, 24-27.
- Eşiyok, E. (2018). Bedene ilişkin yaklaşımlar üzerine bir değerlendirme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 112-122.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay Çev.). İmge Yayınevi (Kitap 1975 yılında basıldı).
- Foucault, M. (2005). *Anormal. Collège de France dersleri (1974-1975)*. (A. Şestakova Çev.). Nawka (Kitap 1999 yılında basıldı).
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi*. (M. A. Kılıçbay Çev.). İmge Kitapevi (Kitap 1961 yılında basıldı).
- Goffman, E. (2019). *Damga. Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N.Ağırnaslı Çev.). Ankara: Heretik (Kitap 1963 yılında basıldı).
- Ketenci, T., & Topuz, M. (2014). Platon'da beden ve yasa ilişkisi. *Kaygı Dergisi*, 22, 27-43. <https://doi.org/10.20981/kuufefd.11476>
- Korostelyeva, N. (2012). Sotsial'naya model' invalidnosti kak osnova formirovaniya tolerantnogo otnosheniya k invalidam (Engellilere karşı hoşgörülü bir tutumun temeli olarak sosyal engellilik modeli). Chelyabinsk: Vestnik ChGPU, 8, 81-93.
- Köse, H. (2011). Tüketim toplumunda bir "sosyal beden" kurgusu olarak kadın. *Selçuk İletişim*, 6(4), 76-89.
- Özdemir, M. (2020). Bourdieu perspektifinden sınıfsal ilişkileri okumak: Youtuberların simgesel şiddetin üretimine etkisi. *Intermedia International e-Journal*, 299-316. <https://doi.org/10.21645/intermedia.2020.83>
- Platon. (2003). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Kitap MÖ 340 civarı basıldı).
- Platon. (2007). *Yasalar*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi (Kitap MÖ 340 civarı basıldı).
- Seyyar, A. (2006). *Özürlülere adanmış sosyal politika yazıları*. Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şimşek, M. E. (2014). *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- UNİSEF Kazakistan. (2014). *Mügedektigi bar balalardıñ jaǵdayına taldaw: Qazaqstan Respublikasında inklehuzivti qoǵamdı damıtuw* (Özürlü çocuklar durum analizi: Kazakistan Cumhuriyeti'nde kapsayıcı bir toplumun gelişimi), (Ed. Sonila Tomini, Mikaella Vanore, Sepide Yuzefzade, Frantsiska Gassmann). Astana.